

ВІДГУК

**офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора,
завідувача кафедри теорії та історії держави і права
Волинського національного університету імені Лесі Українки
Яцишина Михайла Михайловича**

**на дисертацію Гаряги Олега Олександровича на тему «Доступ до
правосуддя за судовими статутами 1864 року: законодавчі норми та реалії
політики самодержавства в Україні у кінці XIX – на початку XX ст.
(історико-правове дослідження)», представлену на здобуття ступеня
доктора філософії галузі знань 08 «Право» зі спеціальності 081 «Право»**

Ступінь актуальності обраної теми. Проблема доступу до правосуддя є однією з ключових у процесі формування правової держави, забезпечення верховенства права та реалізації основних прав і свобод людини. У межах історико-правового дискурсу вона набуває особливої ваги, оскільки дає змогу не лише дослідити правові механізми, закріплені в законодавстві, але й проаналізувати їхнє практичне втілення в конкретних соціально-політичних умовах минулого.

Прийняття судових статутів 1864 року стало знаковою віхою в історії модернізації судової системи російської імперії, що поширювалася й на українські землі. Зазначені нормативні акти проголошували низку передових на той час принципів – незалежність суду, змагальність процесу, гласність, рівність усіх перед законом. Проте в умовах самодержавного політичного режиму їх практична реалізація була непослідовною, а іноді й відверто суперечила задекларованим засадам.

Реалії функціонування судової системи в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. засвідчують наявність значних обмежень у сфері доступу населення до правосуддя. Цьому сприяли політичний тиск, бюрократичні перепони, соціально-економічна нерівність, а також національна дискримінація щодо українського населення. У такому контексті особливої ваги набуває вивчення співвідношення між нормами судових статутів та практиками їхнього застосування на українських теренах.

Актуальність дослідження зумовлюється також недостатнім рівнем наукової розробки питання регіональної специфіки впровадження судової реформи 1864 року в українських губерніях та впливу державної політики самодержавства на судову сферу. Розкриття цих аспектів дозволяє глибше зрозуміти особливості правового розвитку України в імперський період, а також окреслити витoki окремих системних проблем, що мають місце й у сучасному судочинстві.

У цьому контексті дисертаційне дослідження Гаряги Олега Олександровича на тему «Доступ до правосуддя за судовими статутами 1864 року: законодавчі норми та реалії політики самодержавства в Україні у кінці XIX – на початку XX ст. (історико-правове дослідження)» є на часі, оскільки спрямоване на висвітлення малодосліджених аспектів судової реформи в умовах імперської політики, що мають безпосереднє значення для осмислення історичних витоків українського державотворення та реформування судової системи в сучасних умовах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалось в рамках науково-дослідної теми кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Вищого навчального закладу «Університет економіки та права «КРОК» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення прав людини та дитини в умовах розбудови правової, демократичної, соціально-орієнтованої держави з широко розгалуженими інститутами громадянського суспільства» (номер державної реєстрації: 0118U001384).

Обґрунтованість положень, сформульованих в дисертації.

Обґрунтованість положень, сформульованих в дисертаційній роботі, доводиться ґрунтовною теоретико-методологічною основою дослідження, що склали праці відомих вітчизняних науковців, серед них: О. Биков, О. Биркович, М. Бурдін, Є. Бутирін, Ю. Гоцуляк, К. Добкіна, В. Єрмолаєв, Е. Іскендеров, О. Ковалишин, В. Корольова, В. Кравчук, С. Крушинський, Г. Лаврик, Ю. Левчук, Н. Лешкович, В. Лизогуб, О. Липитчук, В. Максимова, А. Меланчук,

О. Нестерцова-Собакаръ, С. Обрусна, В. Павелко, В. Панченко, І. Поляков, В. Прус, В. Рум'янцев, Р. Савуляк, О. Самойленко, О. Сарнацький, О. Святоцький, О. Середа, О. Серяков, Д. Сімонович, В. Скоморовський, І. Скуратович, Д. Слинько, О. Соп'яненко, В. Сухонос, О. Таваркіладзе, І. Усенко, О. Феоктістова, А. Француз, А. Цибуляк-Кустевич, Д. Чепкаленко, О. Чудновський, В. Шандра, Т. Шаравара, О. Ярмиш, М. Яцишин та інші. Результати наукових досліджень вищезгаданих, а також інших науковців, були враховані при написанні дисертаційної роботи.

Дослідження доступу до правосуддя за судовими статутами 1864 року з історико-правових позицій, із урахуванням аналізу законодавчих норм та особливостей політики самодержавства в Україні кінця XIX – початку XX ст., ґрунтувалося на міждисциплінарному, аксіологічному та цивілізаційному підходах.

Методологічну основу дисертації становив діалектичний метод, який забезпечив цілісне та глибоке розкриття предмета дослідження, а також сприяв досягненню поставленої мети й виконанню дослідницьких завдань.

Використання діалектичного методу наукового пізнання державно-правових явищ і процесів сприяло можливості розглянути їхній взаємозв'язок між собою та суспільством, визначити закономірності і тенденції специфіки функціонування судової системи в українських губерніях російської імперії, на які було поширено дію норм судових статутів 1864 року.

У ході підготовки дисертаційного дослідження було використано також комплекс спеціальних наукових методів. Так, метод системного аналізу застосовано у процесі аналізу джерел та нормативно-правової бази дослідження. Залучення історичного методу дало можливість простежити специфіку та особливості змін у системі правосуддя на території українських губерній впродовж другої половини XIX століття – початку XX століття. Виявлення специфіки діяльності судових інституцій, що діяли в українських землях, стало ефективним завдяки використанню інституційного методу. Завдяки структурно-функціональному методу вдалося дослідити практичну діяльність судових

установ у сфері доступу до правосуддя. Звернення до історико-порівняльного методу посприяло визначенню суті явищ предметного поля дисертації та їхнього ефективного зіставлення з попередніми історичними періодами. Нормативно-порівняльний метод дав можливість належним чином опрацювати норми судових статутів 1864 р. і показати їхнє відображення у процесі правосуддя. Завдяки методу порівняльно-правового аналізу стало можливим комплексно розглянути досвід діяльності судових органів з розгляду цивільних та кримінальних справ. Використання юридико-технічного методу дало можливість простежити механізми винесення конкретних рішень судових інституцій у процесі здійснення судочинства.

Науковий рівень та наукова новизна дисертації.

На основі аналізу широкого кола джерел (248 найменувань), дисертантом обґрунтовані ідеї та положення, які мають наукову новизну та визначають авторський внесок у розроблювану проблему. Наукова новизна отриманих результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що за своїм змістом та характером дисертація Гаряги Олега Олександровича є першим у вітчизняній юридичній науці дослідженням, де здійснено комплексний аналіз законодавчих норм судових статутів 1864 року у сфері доступу до правосуддя з урахуванням реалій політики самодержавства в Україні у кінці XIX – на початку XX ст.

Основними та найбільш вагомими серед положень наукової новизни одержаних результатів дослідження є наступні:

- вперше обґрунтовано, що специфіка доступу до правосуддя в українських землях у період панування російського самодержавного режиму безпосередньо пов'язана з конкретними історичними умовами державотворення з урахуванням характерологічних ознак, що визначали її особливості;

- охарактеризовано чинники, які вплинули на процес формування основ доступу до правосуддя в українських землях після запровадження судових статутів 1864 року;

- проаналізовано, що доступ до правосуддя за судовими статутами мав забезпечуватись кращими західними зразками судочинства із закріпленням

принципів незмінності та незалежності суддів, презумпції невинуватості і рівності усіх перед законом, гласності, усності, змагальності судочинства;

- доведено, що на практиці ідея доступу до правосуддя на нових демократичних засадах входила у протиріччя із сутністю російського імперського самодержавного режиму, у зв'язку з чим ключові принципи та інститути, проголошені судовими статутами 1864 р., зазнавали систематичних утисків та обмежень;

- удосконалено положення щодо механізмів запровадження норм судових статутів 1864 року на території українських земель у складі російської імперії з урахуванням політичної, географічної, соціально-економічної, етнічної, культурної специфіки краю;

- домінанти про роль і місце судових інституцій у процесах створення і застосування політики у сфері судочинства, а також як установ щодо надання рекомендацій з розвитку системи правосуддя як в локальному, так і загальному масштабі;

- постулати щодо врахування практики трансформаційних процесів у російській імперії в другій половині XIX – початку XX ст. в сучасних умовах реформування судової системи;

- набули подальшого розвитку положення про особливості основних функцій судових інституцій, де поряд із безпосереднім здійсненням судочинства вони являли собою суттєвий ресурсний центр з розвитку адвокатури, прокуратури, нотаріату, органів слідства;

- твердження про визначну роль судових статутів у процесі переходу від інквізиційного до змагального процесу, коли суперечка двох рівноправних сторін відбувалася перед третьою особою – суддею;

- питання про базову конструкцію реформування системи правосуддя на шляху до проголошення незалежності суду.

Загалом положення, висновки та рекомендації, сформульовані автором дисертації, відзначаються науковою новизною, а отримані результати мають як теоретичне, так і практичне значення. Вони можуть бути використані для

підвищення ефективності розробки нормативно-правових актів, виявлення та усунення наявних прогалин і колізій у чинному законодавстві, а також у процесі реформування судової системи на сучасному етапі розвитку українського державотворення.

Структура дисертаційного дослідження є логічною та послідовною. Робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на сім підрозділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, а також списку використаних джерел.

У вступі автором обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено об'єкт і предмет дослідження, сформульовано мету і завдання дослідження, виокремлено положення, які становлять наукову новизну одержаних результатів, їхнє практичне значення, надано загальну характеристику структури та обсягу дисертаційної роботи тощо.

У Розділі 1 «Історіографія та джерелознавчі основи дослідження» проаналізовано історіографію проблеми, а також охарактеризовано джерельну базу дослідження. Розглянуто передумови та специфіку запровадження судових статутів 1864 року, досліджено їхні законодавчі норми у сфері забезпечення доступу до правосуддя. Особливу увагу приділено аналізу практики застосування норм судових статутів у сфері доступу до правосуддя з розгляду цивільних і кримінальних справ. З'ясовано причини та особливості проведення судової контрреформи; а також розкрито політику самодержавства щодо обмеження дії принципів і правових інститутів, закріплених у судових статутах 1864 р. Стверджується, що джерельна база та історіографічна спадщина з питань доступу до правосуддя за цими статутами є багатограними, численними та різноманітними з точки зору видового та персонального складу.

На основі вивчення історіографії автор констатує відсутність комплексного історико-правового аналізу норм судових статутів 1864 року у сфері доступу до правосуддя з урахуванням реалій політики самодержавства в Україні у досліджуваний період. Це зумовлює актуальність і наукову новизну здійсненого дослідження.

У Розділі 2 «Система правосуддя в Україні за судовими статутами 1864 року» констатується, що запровадження судових статутів 1864 року було спрямоване на докорінне реформування чинної на той час судової системи, яка істотно відставала від соціально-економічних реалій і не відповідала потребам модернізації суспільства.

Судова система, що склалася ще у XVIII столітті, характеризувалася недостатньою правовою освітою суддів, корупцією та обмеженим підходом до вирішення справ, який ґрунтувався лише на основі письмових матеріалів слідства. Зазначається, що автори судових статутів взяли за основу нової судової системи та судових процедур кращі західні моделі демократичного суду. Вони базувалися на процесуальних та організаційних засадах європейських країн.

Було проголошено принципи відокремлення судової влади від законодавчої, виконавчої й адміністративної, закріплено принцип рівності всіх перед законом, незмінності та незалежності суддів, усності, гласності та змагальності судового процесу, а також презумпції невинуватості.

Упровадження цих принципів мало створити умови для відкритого, неупередженого та доступного правосуддя, однак їхня реалізація на практиці виявилася значною мірою обмеженою як адміністративними чинниками, так і політикою самодержавства щодо українських територій.

Логічним продовженням попереднього розділу став Розділ 3 «Специфіка доступу до правосуддя у період трансформаційних процесів системи судочинства в кінці XIX – початку XX століття». У цьому розділі акцентується увага на тому, що застосування норм судових статутів у сфері забезпечення доступу до правосуддя суттєво трансформувало як цивільне, так і кримінальне судочинство. Підкреслюється, що однією з ключових ідей, закладених у судові статuti 1864 року, була ідея свободи, яка лягла в основу оновленого цивільного процесу. Зокрема, цивільні справи почали розглядатися на засадах рівності сторін, що відповідало принципам справедливого та відкритого судового розгляду.

Значні зміни також відбулися у сфері кримінального процесу. Його трансформація ґрунтувалася на засадах свободи суду та особи, що проявлялося у впровадженні нових процесуальних гарантій, зокрема: відокремлення судової влади від адміністративної; незалежності суддів; вільної оцінки доказів; гарантій для потерпілого; розумних строків розгляду справи; забезпечення права на захист обвинуваченого; рівноправності сторін; презумпції невинуватості.

Однак уже наприкінці XIX століття поступово відбувається звуження дії реформаторських принципів, закладених у судових статутах. Зазначається, що прийняття низки нових державних законів фактично зруйнувало проголошений раніше принцип поділу судової та адміністративної влади.

Унаслідок централізованого характеру управління, притаманного самодержавному режиму, судова система дедалі більше підпадала під контроль адміністрації, що обмежувало незалежність судів і нівелювало основи правосуддя. Ця тенденція стала особливо виразною в умовах загострення соціально-політичної кризи, коли положення судових статутів у частині доступу до правосуддя регулярно переглядалися, а практична реалізація задекларованих принципів була істотно ускладнена.

У Висновках сформульовано найбільш суттєві, на думку дисертанта, результати та положення дослідження.

Теоретичне та практичне значення результатів дисертаційного дослідження.

Дисертація свідчить про важливий внесок автора у дослідження питань, пов'язаних із історико-правовим аналізом доступу до правосуддя за судовими статутами 1864 року в контексті політики самодержавства в Україні наприкінці XIX – на початку XX століття.

Отримані результати доповнюють існуючу наукову уяву про функціонування судової системи зазначеного періоду, уточнюють характер взаємодії між законодавчими нормами та імперською адміністративною політикою, а також мають практичне значення для глибшого розуміння генези сучасних проблем судочинства в Україні.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені у дисертаційному дослідженні висновки та пропозиції можна використати у таких сферах:

правотворчості – для сприяння покращенню ефективності заходів з розробки нормативно-правових актів, виявлення й усунення існуючих у чинному законодавстві прогалин та колізій;

– *правозастосовчій діяльності* – результати дослідження можуть бути застосовані в умовах реформування судової системи на сучасному етапі вітчизняного державотворення;

– *науково-дослідній* – при проведенні досліджень з питань реалізації судової реформи;

– *навчальному процесі* – для здобувачів вищої освіти під час вивчення курсів з «Історії держави і права України», «Історії політичних та правових вчень», «Теорії держави і права», «Історії України», «Політології», відповідних спецкурсів у вищих навчальних закладах, написання підручників та навчально-методичних посібників.

Анотація відповідає змісту дисертації, розкриває її основні положення та відповідає передбаченим вимогам.

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження та наукових положень в опублікованих працях здобувача.

Повнота викладення наукових результатів дисертації підтверджується тим, що основні результати дисертації, висновки та пропозиції знайшли відображення у 7 наукових працях, 4 статті опубліковано у наукових періодичних виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз (дві із них написані автором у співавторстві, автору належить 50%), а також 3 публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації.

Оцінка мови та стилю дисертації.

Дисертаційна робота Гаряги Олега Олександровича на тему «Доступ до правосуддя за судовими статутами 1864 року: законодавчі норми та реалії політики самодержавства в Україні у кінці XIX – на початку XX ст. (історико-

правове дослідження)» написана грамотною науковою українською мовою. Стиль викладу дослідницьких матеріалів, наукових положень, висновків і рекомендацій відзначається логічністю, чіткістю та доступністю сприйняття.

Вимоги академічної доброчесності.

Аналіз змісту дисертації свідчить про дотримання Гарягою О.О. академічної доброчесності. У дисертації не виявлено текстових запозичень без належного посилання на джерела, а також інших порушень принципів академічної доброчесності.

Дискусійні положення та зауваження.

Позитивно оцінюючи отримані результати дисертаційного дослідження Гарягою Олегом Олександровичем, підкреслюючи їхню наукову та практичну цінність, водночас слід вказати, що воно, як і будь-яке дослідження, містить певні положення, які викликають зауваження. Зокрема:

1. Перш за все, слід відзначити вдалий вибір методологічного інструментарію, застосованого в дисертації. Здобувач обґрунтовано використав методи системного аналізу, історичний, інституційний, структурно-функціональний, історико-порівняльний, нормативно-порівняльний, юридико-технічний, а також метод порівняльно-правового аналізу. Такий підхід сприяв комплексному вивченню досліджуваної проблематики.

Водночас варто зауважити, що для досліджень такого виду робіт доцільним було б також застосування юридико-біографічного методу, який міг би суттєво підсилити аналітичну частину роботи, зокрема в контексті вивчення впливу особистісного чинника на трансформаційні процеси у системі судочинства в Україні в зазначений період.

2. У дисертації автором зазначено, що в результаті судової реформи 1864 року на території українських земель було створено три судові палати – Харківська, Одеська та Київська. Водночас їхня практична діяльність у дослідженні висвітлена лише фрагментарно.

Було б доцільним більш докладно проаналізувати, яким чином норми судових статутів впливали на практику розгляду цивільних і кримінальних справ

цими судовими палатами. Зокрема, заслуговують на увагу питання реалізації принципів змагальності, гласності, незалежності суду, функціонування інституту присяжних тощо у діяльності конкретних палат, а також виявлення регіональних особливостей у їхньому застосуванні.

Такий аналіз не лише поглибив би наукову цінність роботи, а й дав змогу більш повно відобразити співвідношення між законодавчими нормами судових статутів і практикою їхньої реалізації на українських землях.

3. Аналізуючи законодавчі норми судових статутів у сфері доступу до правосуддя, автор слушно зазначає, що судова реформа 1864 року започаткувала нові засади судового устрою, докладно врегульовані у положеннях судових статутів. Одним із важливих інституційних нововведень стало впровадження мирової юстиції, якій було підвідомчо значну частину кримінальних і цивільних справ повсякденного характеру.

При цьому в роботі слушно звертається увага на напівпрофесійний характер мирового суду (с. 75). У зв'язку із цим виникає питання: у чому саме це виявлялося? Було б також доцільно пояснити, чим було зумовлено таке явище?

Разом із тим, висловлені зауваження мають дискусійний характер, не применшують належного рівня представленої дисертаційної роботи і не впливають на загальну позитивну оцінку роботи та її науково-практичну цінність.

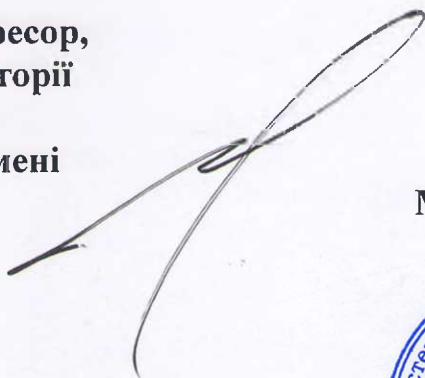
Загальний висновок.

Дисертація Гаряги Олега Олександровича на тему: «Доступ до правосуддя за судовими статутами 1864 року: законодавчі норми та реалії політики самодержавства в Україні у кінці XIX – на початку XX ст. (історико-правове дослідження)», подана на здобуття ступеня доктора філософії з галузі «Право» за спеціальністю «Право» є самостійною, цілісною та завершеною науковою працею, містить в собі наукові висновки і рекомендації, що мають вагоме теоретичне та практичне значення для правової науки, правотворчості і правозастосування, і відповідає вимогам МОН України.

Дисертаційне дослідження, його результати та оформлення відповідають спеціальності 081 Право та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261, Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, Вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40, а її автор – Гаряга Олег Олександрович – за результатами публічного захисту заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

**доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та історії
держави і права Волинського
національного університету імені
Лесі Українки**

Михайло ЯЦИШИН

